

рнизом, а півкруглі конхи оживляють композицію фасадів. Над вхідними дверима церкви вирізьблений герб Могилів з гербом Потоцьких - фундаторів храму.

Миколаївський храм композиційно доповнює з півдня, в куті церковного подвір'я, квадратна в плані, двоярусна дзвіниця, до якої з обох боків примикають кам'яні стіни огорожі. Її дерев'яна каркасна конструкція обшита на першому поверсі каменем, на другому – міддю [7] (рис. 6).

Церква св. Миколая неодноразово реставрувалась та добудовувалась, зокрема в притворі було пробито низькі вікна для покращення освітлення храму, добудовано з заходу тамбур з прибудовою.

Незважаючи на пізнішу добудову, церква св. Миколая порівняно добре зберегла свої первісні архітектурні форми (рис. 4).

Висновки. На основі проведеного аналізу бібліографічних джерел виявлено архітектурно-планувальні особливості Миколаївського храмового ансамблю., в якому поєднана цілісність і гармонія, досягнуті шляхом співвідношення масштабу храму і дзвіниці. оточених кам'яними стінами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарук І. Церква св. Миколая // Бучач і бучаччина. – Нью-Йорк – Лондон – Париж – Сідней - Торонто – 1972. – С. 65
2. там же, с.65
3. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР в 4 т., т. 4, Киев- „Будівельник” 1986,- С. 54.
4. Г.Н.Логвин. Архітектурно-художні пам'ятки України.- Київ 1966
5. Дуда І. Бучач. путівник – Львів. Видавництво”Каменяр” -1985 – С. 40.
- 6.там же, с. 40
7. Бондарук. Церква св. Миколая // Бучач і бучаччина. – Нью – Йорк – Лондон – Париж – Сідней - Торонто – 1972. – С. 65
8. там же, с. 65
9. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР в 4 т., т. 4, Киев- „Будівельник” 1986. – С. 54.

УДК 726.54(292.451/.454)

КОНФІГУРАЦІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНИХ ДІЛЯНОК ХРАМІВ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ

Тарас Я. М., кандидат архітектури, завідувач відділу етнології сучасності Інституту народознавства Національної Академії Наук України м. Львів.

Анотація. Згідно кадастрів поч. ХІХ ст. визначені конфігурації церковних ділянок, обґрунтовано їх вибір, висвітлено благоустрій церковного подвір'я.

Ключові слова: конфігурація церковних ділянок, коло, овал, церкви Карпат, Прикарпаття.

Постановка проблеми. Проблема, порушена в даній статті, важлива для розуміння генези української сакральної дерев'яної архітектури, висвітлення традицій благоустрою церковного подвір'я.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Публікацій, присвячених конфігураціям у плані церковних ділянок, на яких підставах вони організовувалися, який вони мають зв'язок із святилищами, як вони сакралізувалися, нами не виявлено.

Мета дослідження. Встановити принципи формування конфігурації церковних ділянок, їх благоустрій і оточення та тяглість давніх традицій.

Результати досліджень. Важливе значення для розуміння генези української сакральної дерев'яної архітектури має вивчення конфігурацій ділянок, на яких були розташовані церкви в час їхнього будівництва. Найповніші і найдостовірніші відомості з конфігурації церковних ділянок ми маємо на кадастрових планах першої половини XIX ст.

Згідно з кадастрами, ділянки, на яких розташовувалися церкви Карпат і Прикарпаття у XVIII ст. – на початку XIX ст. мали таку конфігурацію:

близьку до кола: церкви св. Миколая у м. Сколе; нижня та верхня церкви в с. Космач, церкви у сс. Висоцько Нижнє, Гошів, Волоське Село, Букова, Красне Турківського р-ну, Матків, Либохори, Виців, Ботелька Нижня, Головецьке, Стебник, Ісаї, Ворохта, Жаб'є, Мохнате, Довге, Букова, ц. Різдва Пр. Богородиці, м. Дрогобич, с. Виців, св. Миколая, м. Турка, с. Волосянка Велика, м. Трускавець, с. Лавочне, тридільна церква Пр. Богородиці, с. Нижнє Синьовидне [1].

близьку до трапеції: церкви у сс. Висоцько Верхнє, Дністрик, Сушиця Велика, Неслухів, св. Юрія, м. Яворів, с. Коростів, св. Миколая, с. Хотимир, сс. Слобідка Лісна, Манява, св. Юрія, м. Дрогобич, св. Миколая, м. Щирець, с. Гонятичі [1].

у вигляді прямокутника: церкви у с. Городище, Тернопільська обл., с. Малий Любінь, Богородиці та св. Миколая, смт. Отиня, сс. Корсів, Раковець, Іспас, Обидів, Угорники, Поморяни, смт. Тисмениця.

На ділянках конфігурації кола, овала також були розташовані церкви в інших селах і містечках Галичини: Семенівка, Созань, Воля Зарицька, Журавне, Успіня Пр. Богородиці, Яворів, сс. Солонка Велика, Верхрата, Бринь, Гузіїв, Грядя, Куткір, Медичнічі, св. Онуфрія, св. Миколая, Буськ, Раделичі, Фрага.

Церковні подвір'я у формі кола, овала здебільшого характерні для сакрального будівництва XVI - XVII ст. Таку конфігурацію ділянок мали більшість дерев'яних костелів у Богемії, Моравії, Силезії, Польщі. Відомі найдавніші дерев'яні костели, що збереглися в Сирині (1305 р., 1510 р.), Любомі (1510 р.), стояли на обгороджених ділянках круглої форми [2].

Кадастри Галичини першої половини XIX ст. підтверджують досить широке побутування в цей період церковних ділянок у вигляді кола та овала. Прямокутні церковні ділянки є пізнього походження, не характерні для традиційного сакрального будівництва, організуються при вуличній формі поселення, пов'язані з перенесенням церков у сільську забудову. Проведені в 1960-х рр. обміри лемківських церков Словаччини музеєм української культури у Свиднику зафіксували, що ділянки, на яких розташовані існуючі лемківські церкви, мають конфігурацію близьку до кола або до овала. На них збудовані найдавніші церкви: св. Миколая, с. Бодружаль, 1658 р.; Пр. Богородиці, с. Гунківці, кінець XVIII ст.; Пр. Богородиці, с. Корейвці, 1764 р.; св. Василя, с. Крайне Чорне, середина XVIII ст.; св. Михайла, с. Ладомірова, 1742 р.; Трьох Святителів, с. Нова Полянка, 1766 р.; сс. Мироля, 1770 р.; Потоки, 1773 р.; Рівне, 1782 р. [3].

Конфігурацію церковних ділянок, близьку до кола або до овала, станом на 70-ті роки XX ст. також мають старі лемківські церкви Польщі (сс. Поворозник, 1604 р.; Овчари, 1653 р., 1701; Пентна, 1700 р.; Мушинка, XVIII ст.; Снітниця, 1755 р.; Святкова Велика, 1757 р.; Криве, 1759 р.; Святкова Мала, 1762 р.; Чарна, 1764 р.; Уст'є Руське, 1786 р.; Баниця, 1787 р.; Ждиня, 1795 р.; Нова Весь, 1795 р.; Команьча, 1805 р.; Квятонь, 1811 р.; Репедь, 1826 р.; Лос'є, 1826 р.; Брунари, 1831 р. та багато інших) [4].

Така конфігурація ділянок протягом багатьох століть зустрічалася в різних регіонах України. Архівні, польові й літературні матеріали дозволяють стверджувати, що ділянки, на

яких будувалися церкви, від початку мали форму овала або кола. Про це також свідчать дослідження М. Драгана, згідно з якими "обсадження в старих церквах має найчастіше овальну форму, рідше прямокутну" [5], та археологічні обстеження низки монастирів, що розташовані на овальних ділянках, оточених укріпленнями (оборонний монастир із церквою св. Спаса в м. Трускавець та в с. Фалиш Стрийського р-ну) [6].

Вибір круглої або овальної конфігурації в плані церковної ділянки не є випадковим. Таке вирішення могло ґрунтуватися на двох підставах: 1) оборонна функція, яку виконували церква, монастир; 2) вплив давніх традицій організації території дохристиянських святинь. На користь першої гіпотези вказує:

обгородженість церковних ділянок муром, високою дерев'яною огорожею; влаштування вхідних елементів у стіні огорожі через муровані криті дахами брами (сс. Снітниця, 1755 р.; Ждиня, 1795 р.; Брунари, 1831р.); дерев'яні одноярусні брами, перекриті шатровими верхами (сс. Ладомирова, 1742 р.; Прислоп, 1736 р.; Мироля, 1770 р.; Мушинка, XVIII ст.; Красне, XVIII ст., Польща; Квятонь, 1811 р.; Бартне, XVIII ст., 1842 р.); багатоярусні вежі-дзвіниці з воротами в першому ярусі (сс. Баниця, 1787 р.; Команьча, 1805 р.; Ястрабик, перша пол. XIX ст.) [7];

організація церковної ділянки та наявність окремої від церкви вежі-дзвіниці оборонного типу з підсябиттям зрубної конструкції [8].

На користь другої гіпотези вказують паралелі в організації ділянки церкви та дохристиянських святинь. Ідея круглого святилища, відгородженого від навколишнього середовища, з'явилася в глибокій давнині.

Приклади круглих у плані, обгороджених святилищ ми маємо в кельтському язичництві. Археологи відкрили наступні круглі святилища: у Трефесбусі періоду Гальштатської культури та Хайденхаймі (обидва належать до VI ст. до н.е.) [9] і біля Праги [10]. Круглі в плані святилища широко відомі в різних народів у пізніші часи [11]. Вони були і в слов'янському язичництві [12]. У Давній Русі «однією із найстійкіших форм язичницьких святилищ невеликого розміру були споруди правильної круглої форми, звичайно з двома концентричними валами» [12]. Так, Ржавинське святилище IX- XI ст. (Чернівецька обл.), розташоване на пагорбі, має круглу площу діаметром 24 м, оточену концентричними валами [13]. Язичницьке капище в Трускавці було оточене по колу частоколом і захищене земляним валом [14]. Кругові вали й рови, на яких горіли ритуальні вогні — одна з ознак слов'янських святилищ IX- XIII ст. [15]. Круглі майданчики, у центрі яких стояло божество, відокремлене від навколишнього світу символічним кільцевим ровом, зустрічалося у кельтів [16].

Перейманню правильних круглих форм для церковних ділянок сприяло двовір'я, яке на Галичині фіксувалося до XVII ст. [17] "Дослов'янські святилища сприймалися як спадщина та продовжували існувати досить довго, перейшли надалі в християнську форму" [18].

Прикладом може бути церква св. Юрія в м. Рогатин, яка стоїть на місці давньої дохристиянської святині в передмісті, що називається «Бабинці». Тут зберігся усний переказ про те, що із «czasow balwochwalczych miała stac tu swatunia poswiecona czci bogini Lady lub Baby – stad nazwa «Babince»» [19]. Існування багатовікової традиції спорудження сакральних об'єктів на ділянці, що має форму кола або овала, пов'язане із сакралізацією цієї форми в язичницькі часи шляхом приношення жертв богам у круглому рові довкола святилищ; з організацією капища на круглому майданчику [16], будівництвом святилища у вигляді ротонди [12]; з наданням колу в українській міфології магічного значення [20] – символ вічності, яка не має ні початку, ні кінця [21].

Овальні церковні подвір'я у XIX ст. зберігаються, незважаючи на те, що їх оточують прямокутні ділянки (сс. Либохора, Семенівка, Букова, Довге), і навіть тоді, коли довкола є прямокутна міська площа та прямокутна сітка доріг (мм. Ходорів; Яворів; ц. св. Миколая, Сколе; смт. Журавно; сс. Волоське; Раделичі) [1].

Не сильно вплинули на зміну круглої та овальної форми церковної ділянки потреби XIX - початку XX ст. щодо розширення церковних територій і містобудівельні вимоги, які пе-

редбачали підпорядкування церковної ділянки структурі вулиць і площ. Упорядкування сіл і містечок Галичини, яке проводилось з метою надання кварталам прямокутної форми, не торкнулося старих церковних ділянок. Церковні ділянки в м. Сколе, м. Ходорів залишаються овальної форми, не в'яжуться з прямолінійними вулицями, міськими прямокутними площами.

Розширення цвинтарів у кінці XIX ст. довкола церков відбулося без руйнації старовинних огорож і змін конфігурацій церковних ділянок, які мали місце при закладанні церкви. Так, у середині трапецієвидної ділянки, межі якої були означені у XIX ст., збереглося старе овально обгороджене подвір'я церкви Різдва Пр. Богородиці у с. Ворохта, на якому розташована церква, дзвіниця і невеликий цвинтар. На заході від церкви у середині XIX ст. закладається нове кладовище також овальної форми. Залишається недоторканою овальна територія церкви св. Параскеви в с. Космач, незважаючи на те, що до цієї ділянки на початку XIX ст. дорізали на півночі ділянку для нового кладовища. Це явище ми можемо побачити і в інших районах Галичини. Так, церква в смт. Стебник, згідно з кадастром 1853 р., розташована на ділянці, близькій до кола, що обгороджена та обсаджена деревами, до неї з південного заходу приєднали прямокутну ділянку цвинтаря. У с. Солонка церква розташована в центрі обгородженої овальної ділянки, до якої з північного заходу приєднали кладовище. Це свідчить про те, що давні окреслені ділянки землі у формі кола, овалу, були сакралізовані. Сакральність ділянки землі підкреслювалася ровом і обсадженням церков деревами. Викладені принципи організації церковної ділянки властиві і мурованим церквам.

Висновки.

Наявність круглих святилищ IX – XI ст., знайдених у Подністров'ї, двовір'я, що фіксувалося в Галичині аж до XVII ст., розташування церков на місцях, де раніше стояли дохристиянські святині та відокремлене розташування церков вказує на спадкоємність язичницьких традицій у виборі та організації території для християнських церков Карпат і Прикарпаття.

Конфігурація ділянок, їх благоустрій і оточення, які ми бачимо на найстаріших церковних подвір'ях у Карпатах та Прикарпатті, свідчать про збереження до середини XIX ст. відгомону оборонних традицій в організації церковних територій і сакралізоване ставлення до давніх освячених місць, окреслених церковних ділянок землі у формі овала.

Найдовше архаїчні традиції щодо організації церковного подвір'я збереглися на західних українських етнічних територіях — Лемківщині, Покутті, Бойківщині, Гуцульщині. У XIX ст. стародавні традиції щодо організації території довкола церкви почали поступово втрачатися. Це було пов'язано з втратою народної релігійності, дохристиянської сакральної символіки та перенесенням церковних об'єктів у структуру поселення, де конфігурація ділянки визначається не сакральними чи оборонними вимогами, а містобудівельними.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДІА України у Львові. – Ф. 186.
2. Strzygowski J. Die Altslawische Kunst. – Augsburg: Dr. Benno Filser Verlag, 1929.— S. 231-245.
3. Ковачовичова-Пушкарьова Б., Пушкар І. Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині. – Пряшів: Свидницький музей української культури, 1971.— С. 40, 181, 194, 243, 326, 342, 370.
4. Brykowski R. Lemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej. – Wrocław-Warszawa, 1986. – СВіхн. 1-4, 8, 19, 20, 27. 32; Кармазин-Каковський В. Мистецтво лемківської церкви. – Рим,
5. Драган М. Українські дерев'яні церкви... – Ч. 1. – С. 39.
6. Мацюк О. Замки і фортеці західної України: Мандрівки історичні. – Львів, 1997. – С. 65-66, 122.
7. Brykowski R. Lemkowska drewniana... – Світл. 8, 19, 28-29, 32, 35, 54, 57; Ковачовичова-Пушкарьова Б., Пушкар І. Дерев'яні церкви... – С. 298. – Світл. 35.
8. Тарас Я. Аспекти генези, типології споруд для дзвонів та їх розміщення на церковному подвір'ї // Народнознавчі зошити.— Львів, 2000. –Зош. 2 (32). – С. 313 – 330.

9. Bittel K.S. Die Kelten in Baden-Wurttemberg. – Stuttgart: Theiss, 1981. – S. 130-131.
  10. Rybova A., Soudsky B. Libenice. Keltska svatyne ve Stfednich Cechach. – Praha, 1962. – S. 247, 253; Filip J. Die Keltische Zivilisation und ihr Heiligtimer in Bohmen Worgeschtlche Heiligtumer und offer Platze in Mittel und Nord Europa (H. Takhkuhn). – Gottingen, 1970. – S. 63.
  11. Русанова И.П. Культурные места и языческие святилища славян VI - XIII вв. // Советская археология. – 1992. – № 4. – С. 56-58.
  12. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси / АН СССР. Отделение истории, археологии.— М.: Наука, 1988. – С. 121 – 126.
  13. Тимошук Б.О. Слов'яни північної Буковини V - IX ст. – К., 1976. – С. 85. – Рис. 39.
  14. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України: Мандрівки історичні / Худ. оформлення І. Плєска. – Львів: Центр Європи, 1997. – С. 65.
  15. Тимошук Б.А. Об археологических признаках восточно-славянских городищ-святилищ // Древние славяне и Киевская Русь. – К., 1992. – С. 74 – 83.
  16. Русанова И.П. Истоки славянского язычества: Культурные сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н.э. -I тыс. н.э. – Черновцы: Прут, 2002.— С. 14-19.
  17. Тимошук Б.А., Русанова И.П. Славянские святилища на Среднем Днестре в бассейне Прута. – Советская археология. – 1983. – №4. – Рис. 10; Тимошук Б.О. Язичницькі святилища Галицької Русі // Історико-філологічний вісник українського Інституту.— М., 1997.— Т. 1.—С. 176-181.
  18. Рыбаков Б.А. Язычество древней... – С. 123.
  19. Zubrycki J.S. Rohatyn miasto krolewskie // Sprawozdania komisji do badania historyi sztuki w Polsce. – Krakow, 1914. – Т. IX. –S. 397.
  20. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – С. 236.
  21. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. – К.: Довіра, 2006. – С. 300 – 301.
-